

УДК 39(477)

*В.М. Лазука*

## РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В РОКИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Актуалізація проблем регіональних досліджень у сучасній науці пов'язана з наростанням низки суспільно-історичних процесів. На макрорівні вони проявляються як діалектично взаємопов'язані світові процеси глобалізації, регіоналізації та локалізації; на мікрорівні – як бурхливе зростання регіональної самосвідомості. Термін «регіон» стає об'єктом уваги і одним із найпоширеніших і багатозначних у наукових дослідженнях та публіцистиці. В залежності від специфіки наукової дисципліни, в змісті поняття акцентуються різні складові: економісти визначають регіон як господарсько-економічну спільність; географи – адміністративно-територіальну одиницю; краєзнавці – історико-культурну область; культурологи – культурно-цивілізаційний, духовно-моральний простір і т.д.

У західній соціо-культурній та політичній регіоналістиці поширена точка зору, у відповідності до якої регіони можна розглядати, перш за все, як самоорганізуючі територіальні спільноти людей. Являючи собою єдність у розмаїтті, вони утворюють одиниці просторової таксономії, займаючи проміжні сходинки між індивідуумом і державою. Оскільки єдність регіону мислиться при цьому саме як спільність людей, при такому методологічному підході неможливо обійтись без урахування фактору історичного спадку. А це, – традиції, що увіковічені у фольклорному надбанні будь-якого народу. Отже, фольклорні дослідження окремих регіонів вказують на їх специфіку, забезпечуючи непорушну єдність української нації. Волинь в цьому аспекті не є виключенням. Адже ретельне вивчення фольклору, народних звичаїв, обрядів і свят не лише збуджує історичну пам'ять, але і прокладає єдино істинні шляхи нашого відродження. Саме це спонукало вибір теми нашої розвідки «Регіональні дослідження волинського фольклору в роки державної незалежності».

Питаннями волинського фольклору у своїх наукових розвідках переймалися науковці різноманітних галузей, зокрема, філологи: Р.Кирчів [8], В.Давидюк [3], М.Дмитренко [4], Т.Жалко [5], О.Білик [1], мистецтвознавці Н.Супрун-Яремко [18], Л.Ігнатова [7], О.Коменда [16] тощо. Разом із тим, історія збирання та вивчення волинського фольклору в сучасний період потребує послідовності, уточнення та систематизації.

*Метаю статті є* огляд регіональних досліджень сучасних волинських фольклористів, що виступають як альтернатива світовим глобалізаційним процесам.

Україна репрезентує себе в світі як демократична держава з самобутньою історією, мовою, культурою та високим рівнем наукового потенціалу. Переглядаючи сьогодні свої досягнення, пріоритетність у наукових дослідження надається регіональній специфіці, де фольклорна проблематика займає не останнє місце. Значно розширюється жанрова палітра дослідження – обрядовий фольклор, пісні січових стрільців, повстанські пісні та ін. На цьому ґрунті ведуть активну збирацьку діяльність О.Ошуркевич, Є.Гіщинський, П.Клекоцюк, О.Антонюк та О.Кондратович тощо.

Уродженка села Кримно Камінь-Каширського району О.Кондратович – відома волинська збирачка і пропагандистка поліської пісенної обрядовості. У 1994 році у видавництві «Надстир'я» побачила світ книга «Калиновий квіт Полісся» [10] (понад 160 народних пісень), записаних в рідному селі. Пісенний матеріал у книзі систематизовано за жанрово-тематичним принципом: календарно-обрядові: рогульки (7), веснянки (9), постові пісні (15), петрівочні, ягідні, косарські (27), жниварські (27), осінні (4); родинно-обрядові: пісні про кохання (кількісно найбільший розділ) – (68), пісні про сімейне життя; наймитські, заробітчанські, вдовині, сирітські пісні (6); балади (14); козацькі (8); рекрутські, солдатські пісні (8). Як бачимо, в побуті волинського Полісся найбільше збереглося родинно-обрядових пісень. Насамперед це пояснюється весільним обрядом, повністю збереженим у волинських селах. Такі пісні, як наймитські, заробітчанські, рекрутські, солдатські практично не побутують. Слід зауважити, що календарно-обрядові пісні починаються з рогульок. Справа в тому, що в західних регіонах України, зокрема на межі з білоруськими територіями, так називали волочебні пісні, які, за словами Ф.Колесси, «співають у часи Великодня дружини «волочебників», зорганізовані так само, як українські колядники. Волочебні обряди й пісні були давніше поширені й на українських землях... Вони оспівують ті ж самі теми, як колядки, даючи перевагу еротичному (любовному)

змістові» [9; 37-38]. У 2007 році побачило світ друге, доповнене видання цього збірника [11]. У новому варіанті збірника розширилось жанрове представництво поліських пісень, а саме: додалися колядки і щедрівки, історичні та пісні, що співаються на хрестинах, пісні про сімейне життя замінені родинно-побутовими піснями. У розгорнутому вступі збирачка розповіла та представила світлини носіїв й популяризаторів духовних надбань волинських поліщуків. З часом О.Кондратович розширила коло етнографічних інтересів, у 2009 р. надрукувавши книгу «Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята» [13]. У науково-пізнавальному виданні автор відобразила спосіб життя поліщуків, їхні набутки у сфері матеріальної та духовної культури, зокрема, традиції, звичаї, обряди, вірування та повір'я. Мова збірника багата, яскрава, пересипана переказами, легендами, спогадами старожилів [13]. Утім, дослідниця не зупинилася на досягнутому і в 2011 р. вийшла її книга «Кримно і Брониця: минушина та сьогоднішня», в якій висвітлено літопис поліського с. Кримно Камінь-Каширського району, що на Волині. Через опис суспільних подій та долі окремих людей і родин ведеться розповідь про те, як село з волі місцевого поміщика Яна Терлецького мало перетворитись на містечко Катериново на честь дружини можновладця Катерини; як дії місцевої влади позбавили село статусу самостійного населеного пункту та його історичної назви; як 9-річна наполеглива боротьба патріотично налаштованих кримненців повернула села і його попередній статус і назву [12].

Помітний внесок у волинську фольклористику зробив О.Ошуркевич – фольклорист, етнограф, літературознавець. Родом із містечка Берестечка, він все життя присвятив збиранню і вивченню народно-традиційної творчості своїх земляків. У його арсеналі такі друковані праці, як «Пісні з Волині» (1970 р.), «Чарівне кресало: Українські народні казки з Волині і Полісся» (1995 р.), «Пісні з Колодяжна» (1998 р.), «Лірницькі пісні з Полісся: Матеріали до вивчення лірницької традиції» (2002 р.) тощо.

З цієї серії книг оригінальністю виділяється збірник «Пісні з Колодяжна», виданий 1998 року в «Надстир'ї». Він репрезентує пісенний пласт з одного осередку – села Колодяжна Волинської обл. [14]. Ця книга перегукується з працею І.Колесси «Галицько-руські народні пісні з мелодіями», опублікованої, як повідомляє М.Загайкевич, 1901 р. етнографічною комісією НТШ ім. Т.Шевченка. Автор теж відтворює картину музичного побуту одного села, зокрема с. Хомовичі Стрийського повіту [6; 70].

Матеріали збиралися протягом 1965-1996 рр. У збірнику вони згруповані згідно жанрово-тематичного принципу: календарно-обрядові пісні, родинно-обрядові пісні, пісні з особистого та родинного життя, балади, історичні та суспільно-побутові пісні, жартівливі пісні, приспівки. Збірник доповнений примітками, покажчиком виконавців пісень, словником діалектичних та маловживаних слів, а також алфавітним покажчиком. У межах жанрових груп твори систематизовано за тематичними або хронологічними ознаками. Назви пісень, як правило, подаються за першим рядком. У фольклорних записах збережені діалектичні, локальні особливості мови жителів села. Автор зауважує, що у сьогочасному побуті Полісся поряд із чітко вираженими говірковими, зустрічаються водночас, й літературні форми, такі як виночок – віночок, говорать – говорять, ранейко – раненько та ін. Загалом записи відображають картину побутування народнопісенної творчості кінця XIX – початку XX століть, виявляють ступінь збереженості даних творів у пам'яті людей. Враховуючи специфіку даного видання, у тексті внесені вказівки на пісенні варіанти і паралелі, що походять з інших районів Полісся та Волині і наявні у фольклористичній спадщині членів родини Косачів – Лесі Українки, Олени Пчілки, Ольги Косач-Кривинюк [14; 3].

Як відомо, історія с. Колодяжне тісно пов'язана з видатною родиною Косачів, життям і творчістю великої української письменниці Лесі Українки. Саме тут, слухаючи співи селянської дівчини Ганни Пиріг (в одруженні Дмитрук) Леся зробила свої перші пісенні записи. Вона і надалі користувалася послугами юної співачки. Про це свідчить лист письменниці до сестри Ольги від 8 березня 1907 року, в якому вона згадує, що «весілля колодяженські вже покінчались, і Варка зовсім охрипла після них – переспівалась» [14; 6]. Тому О.Ошуркевич, здійснюючи повторні записи пісень, накреслив перед собою наступні завдання: виявлення факту збереженості і побутування різних пісенних жанрів на сучасному етапі; фіксація матеріалів і зіставлення їх із записами кінця XIX ст., що їх зробили на Ковельщині члени родини Косачів, зокрема, Леся Українка.

В останні роки свого життя О.Ошуркевич працює над різдвяно-новорічною тематикою. Так, у 2009 р. виходять друком «Під зорями новорічними: традиційні щедрівки, рядження» [15], «Різдвяний вертеп на Волині» [17]. У першій книзі вперше публікуються фольклорно-етнографічні матеріали,

зібрані на теренах Західного Полісся та Волині (в межах сучасної Волинської обл.). Традиційні новорічні щедрівки, звичай рядження, ритуальні обходи дворів з Маланкою, козою, конем, ведмедем, буськом відзначаються багатством і стійкістю канонічних форм, локальними особливостями. Зразки народної творчості, традиційно пов'язані з передноворічним Щедрим вечором, об'єднані у збірнику в два блоки. Перший з них містить щедрівки, деякі твори колядкового характеру, що виступають інколи в ролі щедрівок. Другий блок містить тексти обрядових ряджень. При основних текстах щедрівок подано також окремі варіанти. Як приклад: Маланка з Поромова [15; 63]; Маланка з Білина [15; 65]; Маланка з Кримна [15; 67]; Маланка з Залюття [15; 68]; Маланка з Колодниці [15; 70]. Паралельно подано різноманітні типи і форми ряджень, властиві як для Волині, так і для Західного Полісся. Нотні транскрипції здійснено М. Стефанишином (розділ «Щедрівки») і Ю. Рибакком (розділ «Обрядові рядження»). Мелодії до пісенних текстів обрядових ряджень подаються в додатку окремим блоком. Як у текстовій частині, так і в нотаціях мелодій збережені автентичні особливості фольклорно-етнографічних записів [15].

Книга «Різдвяний вертеп на Волині» висвітлює історію розвитку вертепу як унікального явища традиційної побутової культури, подаються автентичні записи текстів вертепних драм. У виданні використано рідкісні ілюстративні матеріали. У передмові видання автор представив унікальний, інколи дещо дискусійний матеріал щодо вертепного дійства. Зауважимо, що складні суспільно-історичні і побутові умови визначили своєрідність розвитку вертепного мистецтва. Тут, безперечно, мали впливи польської шопки. Проте вони аж ніяк не були вирішальними. Вироблялися, закріплювалися і суто місцеві типи українського вертепу. Про це свідчить увесь комплекс наявних матеріалів.

Різдвяні вистави, як правило, функціонували на рівні різних редакцій, типів, варіантів. За своїми конструктивними особливостями то не був одностандартний театр ляльок. Побутували вертепи (шопки) дво- і одноярусні, можливо, і триярусні, що будувалися за принципом наверстування символів: небо – земля – пекло. Така сутність підсвідомо або ж явно виражена в усій смисловій структурі вертепів. Та, безумовно, що форми і специфіка побутування вертепів на Волині, як і загалом Україні, досі вивчені недостатньо. Разом із тим, вертепна драма мала вплив на формування та становлення багатьох творчих особистостей. З цього приводу варто згадати листа польського поета-романтика, Ю. Словацького від 2 січня 1838 року до матері. В ньому уродженець Волині згадує кременецький вертеп, якому, за його ж словами, він зобов'язаний своїм шекспірівським ентузіазмом. Як витвір народної творчості і як історико-культурне явище, вертепне мистецтво завжди відповідало вимогам, інтересам широких кіл народу. Тривкою і незмінною була ідея боротьби з тиранією [17; 15].

Сьогодні ще побутує у Волинському Поліссі один із найновітніших та, в силу відомих політичних обставин, найменш вивчений пласт народної творчості – стрілецькі і повстанські пісні. Дослідження даного питання зустрічаємо у дисертації Л. П. Ігнатової [7]. Автор вказує на те, що оскільки виникнення вказаних творів пов'язане з певним історичним етапом, вони мають окреслене тематичне коло, пов'язане з життям і побутом певного середовища, а їх головна сюжетна спрямованість – боротьба за створення української державності. Втім, на Волині більше уваги зосереджено на повстанських піснях часів Великої Вітчизняної війни й перших повоєнних років – пісенності, на якій до останнього часу було накладено суворе вето. Тих, кого вони оспівували, трактували однозначно – вороги народу.

Відомо, що першою в жовтні 1942 р. організувалась УПА «Північ» на Волині, поблизу с. Вовчак Турійського району створилась легендарна «Січ» – колиска УПА. Тому повстанські пісні, як і стрілецькі, побутували серед волинян і в радянські часи. Свідченням цього є подія, що відбулася в смт. Рожище на початку 70-х років. Силами акторів-аматорів була поставлена п'єса «Невольник», для музичного оформлення якої керівник оркестру А. Малярчук використав мелодії з повстанських пісень. Проте легалізаційний статус цей пласт української пісенності отримав лише на початку 90-х років ХХ ст. Для цього багато зробив Є. Гіщинський – художній керівник навчально-методичного центру культури Волині, творець співаника «Пісні січових стрільців» (1990 р.) [98], уродженець с. Кимир Львівської обл. 2002 року ним надруковано збірник-антологію «За волю України» [9], в якому репрезентовано повстанські чоловічі військові співи. Вони творились під час відомих військових дій, співались УПА, всім свідомим українством. Подано 238 текстів і нотний матеріал (в тому числі варіанти) молитв і гімнів (6), урочисто-патріотичних (83), похідних (18), лірико-побутових (55), жартівливих і сатиричних (12), тюремних і табірних (44). Збірник доповнений примітками, де розміщені нариси про подвижників українських національно-визвольних змагань та довідки про

авторів пісень, а також біографічні нариси К.Полуведька та Б.Старшинського (розділ «Майстри кривавих вбивств»). У передмові подана інформація про діяльність УПА на Волині, зібраний пісенний репертуар. Автор включив до збірника, крім повстанських, стрілецькі, пластунські, народні пісні, їх переспіви, романси. Часто на мелодії відомих авторських і народних пісень, романсів складались нові, актуальніші на той час за змістом слова (Ой піду я, піду поміж ланами; Ми смілі воїни суворі; Дівчино-голубко; Козак перед боєм; До колгоспу стежка проста; Під небом чужим я скитаюсь). Так досить оперативно поповнювався репертуар бійців. Деякі з цих прикладів увійшли до збірника.

Ще одним джерелом поповнення пісенного матеріалу стали твори, записані і розшифровані М.Стефанишиним («Сидів я дні, лічив і ночі»; «Скажи мені, моя матусю»; «Люба матусе»; «Україно, Україно»), Р.Кушніруком («Зродились ми великої години»; «Під Києвом, під Крутами»; «Мов олень той»; «Ой у лісі на полянці»; «Прощайте, літа молодії»; «Зажурились хлопці»), П.Клекоцюком («Довго спала Україна»), Т.Фокшей («Пісня хлопських повстанців»). Але найбільша кількість пісень записана, розшифрована або відтворена з власної пам'яті упорядника – Є.Гіщинського, який у дитячі та юнацькі роки співав їх разом зі своїми односельцями (с. Кимир Перемишлянського р-ну, що на Львівщині). Спостерігається іманентна специфічність цих пісень – внаслідок народної обробки (у більшості випадків усна творчість) в різних місцевостях, навіть у близьких селах побутували відмінні варіанти як мелодій, так і тексту. Деякі з них теж представлені у зазначеному збірнику – «Цього року сумні свята»; «Мов олень той»; «Спіть, хлопці, спіть»; «Зелений гай»; «Сонце сходить і заходить» та ін.

Слід відмітити й художнє оформлення книги. Вона проілюстрована відомими графічними роботами Ніла Хасевича, видрукованими в м. Люблін (Польща) Б.Самохваленком у 1992 році [7; 34-35].

Уваги фольклористів заслуговує збірка волинських народних пісень «Пісні Волині й Полісся. Наш роде хороший...», упорядниками якої виступають П.Клекоцюк та О.Коменда [16]. У збірці репрезентовані народні пісні Західної Волині і Західного Полісся, записані протягом 1991-2005 рр. у селах Володимир-Волинського, Горохівського, Локачинського, Ратнівського, Камінь-Каширського, Рожищенського, Ківерцівського, Маневицького та Луцького районів; запропоновано новітній підхід до структуризації матеріалу. Як зазначає О.Коменда у «Вступних заувагах» [16; 10-17], «структура збірки утворена перехресною дією трьох принципів: 1) календарної хронології (весна, ягоди, жнива); 2) послідовності подій людського життя (хрестини, при колисці, весілля); 3) виконавсько-стилістичної спорідненості (наспіви, записані від одних і тих же виконавців, подані підряд)» [16; 11]. Не менш цікавим є представлений пісенний матеріал. Вперше зустрічаємо «ягідні» пісні, також мало поширені зараз колискові та хрестинні пісні.

Підсумовуючи, можемо зробити висновки, що в Україні регіональні фольклористичні дослідження, як альтернатива світовим глобалізаційним процесам, продовжуються і, незважаючи на існуючий політичний клімат, набувають статусу першочергових. Волинь теж активно працює у зазначених напрямках, хоча, як і колись, їй не вистачає професійних кадрів та фінансової підтримки з боку можновладців. Натомість, відповідна ситуація спостерігається у всіх регіонах країни, тому вирішувати її, як загально об'єднуючу справу, потрібно на державному рівні.

### Джерельні приписи

1. Білик О.А. Календарно-обрядова пісенність Західного Полісся / О.А. Білик. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – 334 с.
2. Гіщинський Є.І. За волю України. Антологія / Є.І. Гіщинський. – Луцьк: Надстир'я, 2002. – 275 с.
3. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору / В.Ф. Давидюк. – Луцьк: Волинська обл. друк., 2005. – 310 с.
4. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду / М.Дмитренко // Фольклористичні зошити: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – С. 3-10.
5. Жалко Т. До питання жанрології українських весняних календарно-обрядових пісень / Т.Жалко // Фольклористичні зошити: Зб. наук. праць. – Вип. 10. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – С. 61-68.
6. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. / М.Загайкевич. –

К.: Вид. АН УРСР, 1960. – 190 с.

7. Ігнатова Л.П. Тенденції розвитку музичної культури Волині наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст.: дис... канд. мистецтв.: 17.00.01 / Ігнатова Лариса Петрівна. – К., 2006. – 219 с.

8. Кирчів Р. Фольклор українського Полісся / Р.Кирчів // Із фольклор. регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – С. 214-262.

9. Колесса Ф. Огляд піснених форм української народної поезії / Ф.Колесса. – Музикознавчі праці. – К.: Наукова думка, 1970. – 592 с.

10. Кондратович О. Калиновий квіт Полісся / О.Кондратович. – Луцьк: Надстир'я, 1992. – 88 с.

11. Кондратович О. Калиновий квіт Полісся. Пісенні скарби краю / О.Кондратович. – Луцьк: Волинська обл. друк., 2007. – 248 с.

12. Кондратович О. Кримно і Брониця: минушина та сьогодення / О.Кондратович. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 176 с.

13. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята / О.Кондратович. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2009. – 198 с.

14. Ошуркевич О. Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / О.Ошуркевич. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 152 с.

15. Під зорями новорічними: традиційні щедрівки, рядження / Фольк.-етногр. зап. О.Ошуркевича. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. – 100 с.

16. Пісні Волині й Полісся. «Наш роде хороший...». – Вип. 1 / Упор. П.В. Клекоцюк, О.І. Коменда. – Луцьк: ВМА «Терен». – 216 с.

17. Різдва́ний вертеп на Волині. – Вид. 2, доп. і ут. / Зап. текстів, упор. і вступ. ст. О.Ошуркевича. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. – 72 с.

18. Супрун-Яремко Н.О. Весняний дитячий фольклор Південно-західної Волині / Н.О. Супрун-Яремко // Музикознавчі праці: Зб. наук. статей. – Рівне: Видавець О.Зень, 2010. – 574 с.: нот., світлини.

### Резюме

Аналізується фольклористична діяльність сучасних збирачів народнопісенної творчості Волині в контексті регіональних досліджень.

**Ключові слова:** регіональні дослідження, Волинь, сучасні фольклористи.

### Summary

#### **Lazuka V. Regional research volynian folklore in the independence**

This article is devoted folklore collectors of modern folk song creation Volyn in the context of regional studies as an alternative to globalization processes.

**Key words:** regional studies, Volyn, modern folklorists.

### Аннотация

Анализируется фольклористическая деятельность современных собирателей народно-песенного творчества Волины в контексте региональных исследований.

**Ключевые слова:** региональные исследования, Волинь, современные фольклористы.